

УДК 911.3

Мельничук А.Л., Гнатюк О.М.

Ойконімічне районування Подільського суспільно-географічного району

На основі виділення територіальних топонімічних угруповань різного рангу та аналізу чинників їх формування у діяхронічному аспекті проведено ойконімічне районування Подільського суспільно-географічного району. Визначено критерії ойконімічного районування території та розроблена методика його реалізації. Визначено вплив чинників різного характеру на формування цих угруповань. Виділені межі таксономічних одиниць ойконімічного районування за їх систематикою. Ключові слова: ойконім, районування, топоформанта, топонімічне територіальне угруповання, Подільський район, семантичне значення слова.

Мельничук А., Гнатюк А. Ойконимическое районирование Подольского общественно-географического района. На основе выделения территориальных топонимических образований разного ранга и анализ факторов их формирования в диахроническом аспекте проведено ойконимическое районирование Подольского района. Определены критерии ойконимического районирования территории и разработана методика его реализации. Определено влияние основных факторов влияющих формирование этих образований. Выделены границы таксономических единиц районирования по их семантических особенностях. Ключевые слова: ойконим, районирование, топоформанта, топонимическое территориальное образование, Подольский район, семантическое значение слова.

Melnychuk A., Gnatyuk O. Oikonimical zoning of Podilya public-geographical region. The oikonimical zoning of Podilya public-geographical region have been done on the base of the toponimical territorial groups (aggregations) detachment and the analysis of their forming factors in the diachronic aspect. The criteria of oikonimical zoning are defined and the methodology of its realization is elaborated. The influence of different factors on the toponimical territorial aggregations is revealed. The borders of oikonimical zoning taxonomical units are described due to their systematic. **Key words:** oikonim, zoning, topoformant particle, toponimical territorial aggregation, Podilya public-geographical region, semantic meaning of word.

Вивчення регіональних особливостей топонімії України є особливо цінними з огляду на збереження географічної різноманітності територій, зокрема культурної спадщини, унікальності її історико-географічних земель, а також у плані вирішення нагальних питань сьогодення у контексті раціоналізації системи управління територіями.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Ойконімічна структура України та її регіонів взаємопов'язана з особливостями її історичного розвитку, трансформаціями системи розселення населення, особливостями процесів етногенезу. Виявлення особливостей ойконімічної структури суспільно-географічного району передбачає розробку методичних підходів до виявлення її основних складових, відповідного районування території України, можливості застосування його результатів для виявлення етногеографічних особливостей розвитку регіонів України та удосконалення її адміністративно-територіального устрою.

Аналіз основних досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Типологічні класифікації топонімів і детальний аналіз їх територіального поширення та історичної динаміки становлення окремих їх груп проводили ряд дослідників, зокрема Л. Гумецька, Ю. Карпенко, Д. Бучко,

А. Грабець, І. Рудницький, К. Цілуйко, О. Стрижак, О. Черняхівська, О. Суперанська, В. Жучкевич, В. Никонов, К. Тищенко, Т. Купач, О. Афанасьєв та інші. Проте досі залишається велика кількість територій, де спроби такого районування не проводились взагалі. Відчувається відсутність єдиної методології у авторів регіональних районувань, нечіткою залишається ієрархічна структура територіальних одиниць топонімічного районування території України. Недостатня увага надається історико-географічному аспекту вивчення територіальних топонімічних угруповань регіонального рівня.

Проведення ойконімічного районування Подільського суспільно-географічного району мало на меті виділення територіальних топонімічних угруповань різного рангу та аналіз чинників їх формування у діахронічному аспекті.

Було поставлено та вирішено наступні завдання: розробити методику ойконімічного районування на мезо рівні, виділити межі таксономічних одиниць ойконімічного районування із їх систематикою.

Основна частина. У структурі топонімів ойконіми характеризують: чітка географічна локалізація абсолютної більшості ойконімів, що дає можливість побудови чіткої та однозначної картини їх розподілу; порівняно велика абсолютна кількість ойконімів та висока їх частка серед усього топонімічного матеріалу; найбільша динамічність ойконімії порівняно з іншими складовими топонімії.

У якості критеріїв для топонімічного районування були обрані дві ознаки ойконімів: семантичне значення слова та топоформанта. Базовою територіальною одиницею для аналізу відмін ойконімічної структури нами взято низовий адміністративний район (далі НАР).

Топоформантний аналіз передбачає виявлення топоформант, які мають прояв на території дослідження, опис походження та особливості застосування кожної з них, особливості їх хорологічного та хронологічного розподілу. Після цього обраховуються відсоткові співвідношення топоформант у кожному НАР, тобто топоформантна структура. Наступним кроком є порівняння топоформантної структури різних НАР – виявлення її просторових флуктуацій. Таке порівняння зручно виконати методом кореляційного аналізу. Традиційно коефіцієнт парної кореляції оцінює силу зв'язку між рядами (послідовностями) даних і обраховується за відповідною формулою. Його значення знаходяться в межах від -1 до 1, що відповідає функціональному (зворотному чи прямому) зв'язку. При значеннях, близьких до 0, зв'язок між об'єктами слабкий, а при величинах більших за 0,7 зв'язок вважається вагомим [5].

У нашому випадку в якості рядів даних виступили відсоткові частки топоформант по кожному НАР. Було обчислено парну взаємну кореляцію топоформантних структур усіх НАР між собою.

На основі просторової локалізації типів НАР та унікальністю їх співвідношення виділялися об'єктивно існуючі ієрархічні одиниці районування. За часткою у топоформантній структурі та просторовою локалізацією усі топоформанти можна розподілити так: 1. Специфічні регіоноутворюючі форманти. Вони мають достатньо велику частку і територіально саме вони визначають унікальність та специфіку Поділля як топонімічного краю в цілому. 2. Трансрешіональні макроформанти, які мають достатньо високу частку (більш ніж 4% в середньому по досліджуваній території) та в її межах присутні тією чи іншою мірою повсюдно. Таким чином Поділля є частиною зони поширення кожної такої форманти, і в його межах спостерігаються певні прояви їх

просторової локалізації. 3. Мікроформанти (середнє значення <4%) з чітко вираженою просторовою локалізацією в межах Поділля. 4. Мікроформанти із рівномірним поширенням в межах Поділля.

Проведення кореляційного аналізу було здійснено у дві стадії. На першій враховувались частки усіх топоформант, крім -ка. Це було зроблено через добре вивчений характер монотонного спадання її частки у західному напрямку, а також щоб нейтралізувати випадки її місцевої флуктуації, які могло призвести до помилок у визначенні реальної подібності топоформантних структур НАР за усією сукупністю ознак. Водночас дана схема кореляції добре показала межу Поділля за ойконімами, визначену ареалом максимальної концентрації формант -івці, -инці. На другій стадії було відкинуто, крім -ка, саме -івці, -инці як специфічний регіоноутворюючий формант. Цей крок дав змогу, по-перше, знівелювати флуктуацію даного форманту, щоб з більшою чіткістю проявити територіальні відмінності у співвідношенні решти формант, які й повинні формувати більш дрібні одиниці топонімічного районування в межах Поділля; по-друге, стало можливим перевірити, чи існує в межах Поділля унікальне ТТУ, якщо не враховувати загальновизнану роль назв на -івці, -инці. Для оцінки подібності топоформантної структури НАР за коефіцієнтом парної кореляції R було застосовано наступну градацію: $R > 9,0$ – дуже значна подібність; $8,5 < R < 9,0$ – значна подібність; $8,0 < R < 8,5$ – середня подібність; $7,0 < R < 8,0$ – низька подібність; $5,0 < R < 7,0$ – дуже низька подібність; $R < 5,0$ – відсутність подібності.

Під час аналізу кореляційних картосхем було визначено 6 типів і 10 підтипів НАР у випадку відкидання форманти -ка та 6 типів і 8 підтипів НАР у випадку додаткового відкидання формант -івці, -инці.

Порівнявши отримані типології, було виокремлено виразні унікальні територіальні угруповання типів НАР, які й лягли основу пропонованої тут схеми районування Поділля за ознакою топоформант ойконімів. Вкажемо їх назви, типи НАР та дамо коротку характеристику.

І. Подільський макрорайон. Відмінною ознакою цієї території є провідна роль (2-е, а іноді і 1-е місце за часткою) форманти -івці, инці. В її межах виокремлюються три райони:

1. Західно-Подільський. Відмінними його рисами є висока частка -івці, -инці; також -ець, -иця; -ани, -яни, -я, слобода, воля, гута, руда. Низька частка форм на -и, -е. Район включає такі підрайони: а). *Придністровський.* Дуже низька частка форманти -и, дуже висока – -ани (-яни), -гута, -слобода, -руда, -я.

б). *Дністровсько-Бузький.* Порівняно менше поширення мають форманти -ани (-яни), -ець (-иця), -руда, -я. З'являються форманти -майдан, -лука, поширена -ня. в). *Бучацько-Городоцький.* Поряд із формою -слобода з'являється варіант -воля. Форми -гута, -руда, -майдан, -лука відсутні. Велика кількість назв на -ець (-иця), -ани (-яни), -я, -че.

2. Східно-Подільський район. Значно зростає частка -и, особливо концентруючись в певних визначених ареалах. Але її частка загалом менша, ніж -івці (-инці). Значно менше ойконімів на -ець (-иця), -ани (-яни). Як і в попередньому районі, поширені назви -гута, -слобода, -лука, -майдан, а також -хутори, -шура. Зростає частка -е. Включає наступні підрайони: а) *Побузький.* Концентрація форм -майдан, -шура, поширені також -слобода, -гута, -лука, -хутори, -ава. б) *Дністровсько-Мурафський.* Велика частка формант -е, -ани (-яни), -город. Трапляються -слобода, -лука, -хутори, -лія. в). *Надроський.* Висока

частка назв на -и, також -город, -піль. Трапляються -оват (-уват). Відсутні -гута, -майдан.

3. *Волино-Подільський район*. Висока частка -и, яка навіть перевищує частку форманти -івці, -инці. Трапляються -ичи, -ава, -иха, -волиця, -хутори. Складається з таких підрайонів: а). *Буго-Слуцький*. Найвища частка -и, решта ознак району також характерні для даного підрайону. б). *Кременецько-Збручанський*. Частка -и дещо менша, ніж -івці (инці), зростає частка -ів (-ин), поширені західноукраїнські варіанти типу -че, -ильче тощо.

Про інші одиниці районування ми можемо говорити лише з позиції припущень, оскільки вони знаходяться в межах досліджуваної території лише частково.

II. Південноподільський макрорайон. Включає однойменний район. Характерною рисою є повне домінування форманти -ка, на роль другорядних домінант претендують -е, -и. Остання форманта тут вживається переважно у формі множини від основ, які позначають природно-географічні об'єкти.

III. Галицький макрорайон. В межі Поділля, ймовірно, заходить її *Еалицько-Опільський район*. Відзначається спаданням частоти -івці (инці) та поступовою появою -ичи. Значні частки -ів (ин), -ець (-иця), -че (-ильче).

IV. Волинський макрорайон. Включає *Південно-Волинський підрайон*. Назви на -івці (-инці) тут поодинокі. Трапляються ойконіми на -ичи. Висока частка формант -ів (-ин), -ець (-иця). Знову з'являються форми -руда, -гута, -майдан. Присутні форманти -слав та -ль.

Районування за семантичною ознакою полягає у визначенні семантичних категорій ойконімів, групуванні їх у кожному НАР за цими категоріями, обчисленні частки кожної категорії за НАР, стислій характеристиці ойконімів за семантичними категоріями, вивчення просторової організації ойконімів кожної семантичної категорії, виокремлення територій із унікальною структурою ойконімів за семантичною ознакою та укладання відповідної схеми районування.

Ми користувались наступним (дещо спрощеним) переліком семантичних категорій ойконімів (за О. С. Афанасьєвим) [1]:

I. Назви, що походять від об'єктів природи: 1. Характеристики об'єктів гідрографічної мережі та відгідронімні назви; 2. Характеристики форм рельєфу та відоронімні назви; 3. Назви, що характеризують рослинність та тваринний світ.

II. Назви, що походять від об'єктів антропогенного походження: 1. Відетнонімні назви, власне етноніми та назви етнографічних областей; 2. Патронімічні та антропонімічні назви; 3. Похідні від об'єктів та галузей промисловості; 4. Похідні від об'єктів та галузей сільського господарства; 5. Назви, що стосуються галузей транспорту та торгівлі; 6. Похідні від наукової та освітньої діяльності; 7. Назви, що позначають об'єкти військово-стратегічного значення; 8. Назви ідеологічні та меморіальні; 9. Емоційного спрямування; 10. Релігійно-сакральні; 11. Назви, що вказують на розташування поселення відносно інших суспільно-географічних об'єктів; 12. Характеристики процесу розселення; 13. Характеристики забудови населеного пункту.

Поряд із власним аналізом ойконімів було застосовано різноманітні довідкові матеріали з інформацією про походження назв міст та сіл України [2], [3], [4], [6]. Проаналізувавши просторові відмінності у розповсюдженні даних семантичних груп ойконімів, виділимо наступні райони та підрайони в межах Поділля:

I. Південно-Подільський район. Підрайони: 1. Західно-Дністровський; 2. Центральньо-Дністровський; 3. Східно-Дністровський; 4. Серето-Збручанський;

5. Верхньобузький; 6. Буго-Мурафський; 7. Буго-Собський;

II. Північно-Подільський район. Підрайони: 1. Кременецький; 2. Буго-Слуцький;

III. Волинський район. Підрайони: 1. Південно-Волинський;

IV. Наддніпрянсько-Степовий район. Підрайони: 1. Південно-Східний.

Як бачимо, спостерігається значна подібність загальних рис обох схем районування. Тому їх можна об'єднати, взявши за основу схему районування за топоформантами як більш повну та обґрунтовану на даному етапі розвитку дослідження ТТУ Поділля.

Висновок. Наведена схема районування виокремлює об'єктивно існуючі територіальні топонімічні угруповання та висвітлює відмінності у процесі їх формування. Її аналіз підтверджує етапність розвитку ойконімічної структури Поділля та свідчить про зміну у часі чинників, які визначали її особливості на кожному історико-географічному зрізі, доводить цілісність Поділля у топонімічному аспекті як історико-географічного регіону України. Вона успішно може бути врахована при складанні загальної схеми топонімічного районування України.

1. Афанасьєв О.С. Географічне дослідження топонімічної системи України / Автореф. дис. ... канд. географ. наук. – Дн.: Друкарня ДНУ, 2006. – 22 с.
2. Горпинич В.О. Словник географічних назв України. – К.: Довіра, 2001. – 526 с.
3. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста. – К.: Наукова думка, 1978. – 150 с.
4. Купач Т.Г. Географо-топонімічне районування території України // Наукові записки ВДПУ ім. М.Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2007. – Випуск 14. – С.121-127.
5. Худаш М.Л., Демчик М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). – К.: Наукова думка, 1991. – 267 с.
6. Янко М.Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР. – К.: Радянська школа, 1973. – 179 с.